

אקו-הומניזם עכשיו כדי שיהיה מחר

נייר עמדה על מנהיגות חינוכית-ערכית לעת הזאת

חברי צוות הכתיבה: פרופ' נמרוד אלוני, ד"ר אדווה מרגלית, ד"ר דפנה גן, ד"ר אדיב גל, ד"ר נירית אסף, ד"ר טלי סגל, ד"ר נטע בר יוסף-פז, ד"ר איריס אלקחר, מרב ברקוביץ ונעמה לב

"אחרי המגיפה - זה היה סוג מסוים של מוטציה של אבולה שעבר מיד ליד ומאף לאף כמו הצטננות רגילה - החיים היו שונים. יותר רגועים וידידותיים, יותר טבעיים. המרוץ המטורף של החיים נגמר, הכבישים המהירים היו פנויים כל הדרך לסקרמנטו, והכוכב האומלל ההרוס והמדולדל היה לפתע גדול ומסתורי שוב. זה היה באמת סוג של נס, מה שהסביבתנים קיוו לו כל הזמן, למרות שכמובן שאפילו הצעקנים שבהם לא היו משתוקקים להכחדה של עצמם, אבל הנה היא הגיעה".

(מתוך הסיפור "אחרי המגיפה", ת"ק בויל, 2001. תרגום לעברית: נטע בר יוסף-פז)

מבוא

כאילו לא די היה במשבר האקלים ובהרס הסביבה הטבעית, בקריסת הדמוקרטיה הליברלית ובעליית משטרים פופוליסטיים, בהרחבת הפערים הכלכליים ובהגירת מיליוני פליטים ועקורים, הרי בראשית שנת 2020 הכתה בנו מגפת הקורונה. עד כה פגעה המחלה ביותר ממיליון בני אדם והזכירה לנו שאיננו כל-יכולים, ושלטבע דרכיו שלו - לטוב ולרע.

אם כטענה אמיתית ואם כמטפורה, מגפת הקורונה נוכחת עכשיו כעדות אמפירית לכך שהדברים בעולמנו קשורים - תרבות וטבע. מעתה עלינו להתמודד עם אתגרי חיינו שאינם נמצאים בזירות נפרדות, אלא מהווים מערכת - אקוסיסטם - שבה הדברים משולבים ומשפיעים אלה על אלה.

כאנשי חינוך שמבקשים לטפח את הדורות הצעירים למיטבם ולצייד אותם בתובנות, ברגישויות וביכולות שיאפשרו להם חיים איכותיים, איננו יכולים עוד לדבר בנפרד ובמנותק על ערכים הומניסטיים, צדק חברתי, רדיפת שלום, אזרחות דמוקרטית, אורח חיים בריא וקיימות סביבתית. מגמת ההתקרבות בין התחומים מצאה ביטוי בשנים האחרונות באימוץ הפרדיגמה של קיימות סביבתית (משאבי הטבע, מגוון המינים, יציבות אקלימית) ובהחלטה על תחומי חיים מרכזיים אחרים. כך לדוגמה נוצרו תחומי הדיון והמעשה של קיימות חברתית (משאבי בריאות, רווחה, דיור ופנסיה), קיימות דמוקרטית (בחירות חופשיות, זכויות אדם ואזרח, שוויון הזדמנויות, תקשורת חופשית והפרדת הרשויות), קיימות תרבותית (שימור לשונות, מורשות תרבות ואורחות חיים קהילתיים), וקיימות חינוכית (מורים כשירים, תוכניות לימוד ראויות ומבנים הולמים לחינוך איכותי ושוויוני).

במכללת סמינר הקיבוצים, כמו במקומות אחרים בעולם, הבשילה ההכרה שנדרשת גישה אחרת - במחשבה ובמעשה. אנו, אנשי הגות ומחקר מתחומי החינוך, בעלי זיקה למדעי הרוח, החברה והטבע מבקשים להציע תפיסה ערכית ופרדיגמה מחקרית שנדמית בעינינו כנכונה או כהולמת ביותר את העת הזו - **אקו-הומניזם (ecohumanism)**. בחזון המכללה אנו מצהירים על טיפוח אנשי חינוך הומניסטים בעלי אחריות חברתית-סביבתית, ועכשיו באה שעתו של הצעד הבא: **קבלת אחריות על תפיסה הוליסטית של חינוך ערכי הפועל להגן על מערכות הטבע והחברה החיוניות להבטחת איכות חיים נאותה לחברה האנושית ותפקוד משגשג לסביבה הטבעית.** זה הזמן, כדי שיהיה מחר, לחינוך ערכי הוליסטי שמגלה אחריות לאדם ולאדמה.

האמת היא, שאנו, העוסקים בחינוך, כבר התנסו התנסות מוקדמת, תאורטית, עם תפיסה הוליסטית ונטורליסטית כזאת. בכל המוסדות האקדמיים להכשרת מורים בעולם מקדישים פרק מרכזי לז'אן ז'אק רוסו - אבי החינוך הטבעי. עתה הוא הזמן להזכיר שבחושיו המחודדים, לפני יותר מ-250 שנה, זיהה רוסו את הסכנות הגדולות הגלומות בעליית החברה הבורגנית - חברה שסוגדת לחיים המלאכותיים, מתמסרת לצרכנות חסרת עכבות ומפנה עורף לחיים הטבעיים. "האדם כופה קרקע זה שייתן יבול זולתו; אילן שייתן פרי לא שלו; הוא מערבב ומבלבל את האקלימים, היסודות והעונות; הוא מסרס את כלבו, סוסו, עבדו [...] אינו אוהב מאומה כמו שיצר אותו הטבע, אף לא את האדם. יש לאלפו בשבילו כמו סוס רכיבה; לעקמו לפי האופנה כאילן שבגנו".

רוסו נוגע בכל הנקודות הרלוונטיות לנו גם היום: ראשית, הוא כותב, אין לסבול אליטה כלכלית מצומצמת המשופעת בהון עתק לצד ציבור רחב שסובל מעוני ומצוקה; שנית, אין לשאת את המחשבה "שבני אדם נולדים חופשיים ובכל מקום הם קשורים באזיקים"; שלישית, אין לקבל מצב שבו ילדים מתחנכים לפי מעמד הוריהם ושבו לא לכולם ניתנת ההזדמנות לחינוך מיטבי לאנושיות; ורביעית, אין להסכים עם התפיסה המעוותת שאינה אוהבת שום דבר בטבע כמות שהוא ומחפשת דרכים לשנות או להנדס מחדש אקלימים, גידולים, בעלי חיים ואנשים.

ההתייחסות לרוסו גם מזמנת את התהייה, אם בשיח האקו-הומניסטי שלנו אנו רואים את האדם כחלק מהטבע ועמדתנו ביוצנטרית, או שהאדם נתפס בעינינו כיחודי וכנבדל מחוץ לטבע, ואזי עמדתנו אנתרופוצנטרית. תשובתנו בעניין היא זו: כפי שאין צורך להכריע בין האסכולה הגורסת שיצר לב האדם רע מנעוריו או טוב מנעוריו - כי כנראה יש בנו הכול מכול - כך איננו נדרשים להכריע בסוגיה הנוכחית. בני אדם הם לעולם גם יצורים טבעיים ומכאן חלק מהטבע וגם יצורים רפלקטיביים וביקורתיים ומכאן במובן מסוים גם מחוץ לטבע. אם כך ואם אחרת, המשמעות האתית והקונקרטית של העמדה האקו-הומניסטית היא, שעלינו לפתח בדחיפות את המידה הטובה של הרמוניה הן עם החברה האנושית והן עם הסביבה הטבעית. ובמילותיו של הפילוסוף הנטורליסט ברוך

שפינוזה, שהאמין בכושרנו להנהיג את חיינו על פי טבענו התבוני: "במידה שבני אדם חיים על פי שלטון התבונה [...] הם בהכרח מתאימים תמיד בטבעם זה לזה [...] הטוב שכל אדם ההולך בדרך המידה הטובה מבקש בשביל עצמו, לו הוא מתאוה גם בשביל שאר האנשים".

לסיכום דברי מבוא אלה נאמר, כי חינוך ערכי אקו-הומניסטי הוא בעינינו המענה ההולם והדחוף לאתגרי האנושות בעת הזאת. בתודעתנו חיות הזוועות ההמוניות של המאה ה-20 - מלחמות עולם, השואה, משטרי דיכוי טוטליטריים, פצצות אטום ורצח עם. ולפנינו לא רק מגפת הקורונה העכשווית אלא מגמות הרסניות ובהן החרבת עולם הטבע והמשאבים שמקיימים את חיינו על פני האדמה, הרחבת הפערים הכלכליים וגלי הגירה של עשרות מיליוני פליטים, הריסת הדמוקרטיות הליברליות למשטרים פופוליסטיים, דחיית התרבות הרצינית על ידי תעשיית הבידור, ההתמכרות לתרבות המסכים, ואובדן החירות והפרטיות תחת שלטון הטכנולוגיה הדיגיטלית והאינטליגנציה המלאכותית.

ברור לנו לחלוטין, כמו לרבים אחרים בעולם, שאין זה נכון לראות במשברים ובאתגרים שלפנינו זירות נפרדות, אלא מערכת שבה הדברים משולבים ומשפיעים אלה על אלה. לאור השקפת העולם של אקו-הומניזם **אנו מציעים חינוך ערכי הוליסטי שמכוחו ישכילו הדורות הצעירים להתמודד בהצלחה עם אתגרי המאה ה-21**. אנו מציעים תפיסה חינוכית שמבקשת להעצים את הדורות הבאים בעמדות וביכולות שיאפשרו להם ליהנות ממשאבי הקיימות הסביבתית, הדמוקרטית ההומניסטית, צדק חברתי, בריאות גופנית-נפשית, שייכות קהילתית ועושר השכלתי-תרבותי. ביסודו של דבר לפנינו השקפת עולם ולא עניין של הון וטכנולוגיה: זה הרצון לבנות את השלום שבתוכנו, עם זולתנו ועם עולמנו. או כפי שניסחנו זאת בספר **אתגר הקיימות** (עורכת: אילנה אבישר, הקיבוץ המאוחד 2016) - "עלינו ללמוד לחיות עם אחרים ולא על חשבון אחרים".

מושגי יסוד ועיקרים מנחים

בגישה ההומניסטית אדם מגבש יחסים חברתיים ופוליטיים על בסיס מחויבות ערכית לכבוד האדם, לשוויון ולהזדמנות הוגנת לכל אחד ואחת לחיים של התפתחות, הגשמה עצמית ושותפות משמעותית בחברה.

בגישה האקולוגית משתמש האדם במשאבי הטבע ועוסק בפיתוח כלכלי מתוך ראייה כוללת של הוקרת מערכות הטבע והגנת הקיימות הסביבתית. זאת תפיסת עולם המתמקדת ביחסי הגומלין בין האדם לבין הסביבה מתוך אכפתיות ואחריות ליחסים הרמוניים בין המין האנושי לסביבה הטבעית.

גישת הקיימות מגלמת את המחויבות לקיום ארוך-טווח ומיטבי של מערכות חברה וטבע שתרומתן לשגשוג הטבע והאנושות משמעותית ומוכחת. גישה זו נותנת את הדעת על פתרונות ארוכי-טווח - הן כדי למנוע קטסטרופות והן על מנת להימנע מהשקעות חוזרות ונשנות בתשתיות שמלכתחילה לא נבנו כהלכה.

איכות חיים היא הרבה יותר ממה שמלמדים מדדי התל"ג, הצמיחה הכלכלית ורמת החיים החומרית. החלופה היא התייחסות הוליסטית למיקסום הרווחה של אדם בעולמו (**well being**) על סמך מדדי האושר והפיתוח האנושי ועל בסיס דגמים הומניסטיים להגשמה עצמית וצדק חברתי ברוחם של אברהם מאסלו ושל מרתה נוסבאום. בגישה זו עלינו להעריך את איכות החיים במדדים רבים ומגוונים של תוחלת חיים ותמותת תינוקות, ביטחון תזונתי ותעסוקה משמעותית, חינוך והשכלה, פנאי איכותי ואיכות הסביבה, שוויון הזדמנויות ושוויון בפני

החוק, זכויות האדם ומעורבות דמוקרטית, שוויון מגדרי ונגישות למשאבי נחלת הכלל, שקיפות שלטונית ואמון במשרתי הציבור, קהילה תומכת, תחושת ביטחון אישי והגשמה עצמית.

בריאות מציינת את התפקוד המיטבי והמלא של אורגניזם, של ארגון חברתי ושל מערכת טבע - על פי טבעם או תכליתם. באקו-הומניזם הגישה היא הוליסטית ומתכוונת ל**נפש בריאה בגוף בריא, חברה בריאה בטבע בריא** - בריאות לאנשים, לקהילה ולאימא אדמה.

הקשבה פעילה מכבדת, סקרנית, מתרשמת, חשה, מרגישה ומפרשת, וברוח העשייה האומנותית מתבוננת לפני שמשנה, מביטה לפני שממציאה, מקשיבה לפני שמוסיפה את קולה. זו הקשבה הפתוחה אל הדברים כפי שהם מנכיחים את עצמם על פי טבעם וייחודם והנמנעת מלכפות עליהם מבט מחפיץ, שפה זרה ושימושיות מניפולטיבית.

תרבות דיאלוגית מחליפה את הגישה של הכנעה והצלחה על חשבון אחרים בגישה של הסכמה וחיים עם אחרים - כך ביחסים בין אקולוגיה להומניזם, וכך ביחסים הבין-אישיים והבין-תרבותיים. הדיאלוג בנוי על תשתיות של דרך ארץ, רצון טוב, כבוד הדדי, אמון, אמפתיה והקשבה. הוא דוחה את דרכי השרירות, הכוחנות והשליטה שכה רווחות בהתנהגות האנושית וכלפי הסביבה הטבעית, ובמקומן מניח תשתיות ובונה הסכמות באמצעות שיח של היגיון, הומניות, הגינות והרמוניה.

גישה מניעתית קודמת לגישה מתקנת ומשקמת. הן מן הבחינה המוסרית של מניעת סבל ועוול והן מן הגישה התועלתנית-כלכלית עדיף להשקיע במניעת הזנחה, חולי, עוני ובורות מאשר בכוחות אכיפה, כליאה, ריפוי ושיקום. אכילה נכונה ואורח חיים בריא הרבה יותר הגיוניים מדיאטות אינסופיות ושימוש יומיומי בתרופות. הגיוניים גם צמצום הילודה והסתפקות בצריכה מועטה כדי לתחזק כהלכה את משאבי הטבע מאשר להתמודד עם התוצאות הנוראות של התפוצצות האוכלוסייה, זיהום האוויר, דלדול הקרקע, המתת האוקיינוסים והכחדת מגוון המינים. כיום אנו נמצאים קרוב מאוד לנקודת האל-חזור, משמע נזקים בלתי הפיכים ואסונות קטסטרופליים. עובדה זו מחייבת העדפה מיידית ומוחלטת של דוקטרינת המניעה על פני זו של השיקום והתיקון.

פטרויטיות גלוקלית היא האכפתיות, האחריות והמעורבות הפעילה שלנו לטובת הרווחה האקו-הומניסטית במרחב המקומי והגלובלי כאחד. היא מאפשרת לנו לחרוג מצירי ההתנגשות המסורתיות של שמאל וימין, דתיים וחילונים, לאומיות מול אוניברסליות, קבוצה אתנית אחת מול אחרת. היא מאפשרת בקלות יחסית לאחד כוחות בהתמודדות עם אתגרים אקולוגיים, חברתיים ופוליטיים - כי במציאות ימינו לתופעות השונות יש השלכות מעבר לגבולות מקום וזמן, ושיתופי הפעולה מקדמים את הטוב המשותף הלוקלי והגלובלי (**win win**).

שיח אקדמי וציבורי, הגותי-מדעי-יישומי, אינו מסתגר בתחומי דעת החוקרים את רזי הבריאה, ואינו משועבד להיגיון התועלתני של השגת שליטה בטבע והגדלת רווחים. שיח כזה הוא בראש ובראשונה שיח חוכמה - הוא מחויב לידע תאורטי ומעשי מונחה השקפת עולם ערכית אקו-הומניסטית.

במתינות ובאיטיות מרוויחים המון ומזיקים מעט. כבר שנו חכמים ש"אוהב כסף לא ישבע כסף" ו"איזהו עשיר השמח בחלקו". אותו היגיון המסביר את נזקי האובססיה הצרכנית חל גם על האובססיה למהירות, להשתעבדות לעבודה, למיקסום התועלת ולאיתגרי ריבוי המשימות (מולטיטסקינג). כשמעמיסים יותר מדי - מתעוותים

ונשברים. לעומת זאת, כשלומדים לעצור, להשתהות, להתמסר, להקשיב ולהתבונן, אזי נפתחים ומתגלים לעינינו עולמות חדשים ונפלאים: הנה אדם עם עיניים עמוקות וסיפור חיים מרגש, ועצים יפי צמרת וציפור מקננת בהם, ושמיים זרועי כוכבים, ושיר שקוראים בקול המפעים את גופנו ואת נפשנו, וארכיטקטורה שובת עיניים, ומוזיקה שלוקחת אל הנשגב. והנה גם בני המשפחה שלי בשהות נינוחה, ואף את עצמי סוף סוף יוצא לי לפגוש. בעצירה יוצרים מרחב לשלווה, לבהירות, לפשטות, להשתאות תמה, להקשבה לקולות הפנימיים, לאנשים אחרים, למראות הטבע ולאומנות. הורים טובים, כתב רוסו, "יודעים לבזבז זמן"; והמטייל בטבע אינו מסתפק בתועלת שהדבר מביא לכושר הגופני אלא כנראה יודע, כמו נתן זך, ש"רק בִּירְק מוֹצְאוֹת כָּל הַדְּרָכִים אֶת תְּקוּנָן".

חוסן אישי וקהילתי והתמודדות מושכלת לנוכח מורכבויות החיים והטכנולוגיה הדיגיטלית. כידוע, רעיון

הקידמה הניב את פאר הישגי האדם במדע, בטכנולוגיה, ברפואה, בהארכת תוחלת החיים, בזכויות האדם ובצמיחת המשטרים הדמוקרטיים. בה בעת, השימוש בכוחות העצומים של המדע והטכנולוגיה, בשירות אידאולוגיות טוטליטריות וחמדנות כלכלית השית על האנושות מעשי רצח המוניים וזוועות חסרות תקדים, הרס הסביבה הטבעית וניכור נורא. כל אלה מסלימים מגמות אובדניות ופוגעים באינטימיות של בני אדם עם הטבע, עם זולתם ועם עצמם. בימים אלה של המאה ה-21 איננו דוגלים בטהרנות בנוסח "הכול או לא כלום". האתגר הראשון במעלה הוא לקיים שיח ציבורי תמידי - אמפתי, מושכל, רפלקטיבי וביקורתי - שיעצים את החוסן הנפשי ואת שיקול הדעת, שכן לנוכח הזהויות המורכבות של המאה ה-21 נחוצות פוליטיקה שפוויה והתנהלות מידתית. לנו בישראל, חוסן הוא משאב חיוני מבחינות רבות. אנו מאמינים שהגישה האקו-הומניסטית לרבות הדגשים שהוצגו לעיל של תרבות דיאלוגית ושל גישה בריאותית ומניעתית יוצרים תשתיות רעיוניות וערכיות לביסוס ולהכרה ש"לכל זמן וְעַת לְכָל חֶפֶץ תַּחַת הַשָּׁמַיִם".

מטרות פיתוח בר-קיימא (כפי שנוסחו על ידי עצרת האומות המאוחדות): 1. מיגור העוני, 2. חיסול הרעב, 3. בריאות טובה ואיכות חיים, 4. חינוך איכותי, 5. שוויון מגדרי, 6. מים נקיים ותשתיות תברואה, 7. אנרגיה ירוקה בעלות סבירה, 8. תעסוקה הולמת וצמיחה כלכלית, 9. תעשייה, חדשנות ותשתיות, 10, צמצום האי-שוויון, 11. ערים וקהילות בני-קיימא, 12. צריכה וייצור בתבונה, 13. התמודדות עם שינויי האקלים, 14. החיים במים, 15. החיים ביבשה, 16. שלום, צדק ומוסדות חזקים, 17. שיתופי פעולה למימוש היעדים.

על אלה אנו מוסיפים את המטרה של **תרבות דמוקרטית פלורליסטית ומתוקנת**, המקפידה על זכויות האדם, על ביזור הכוח בהפרדת הרשויות ועל וטיפוח רשויות אזרחיות פעילות בתחומי התקשורת הרצינית, האקדמיה, האומנויות, הצדק החברתי והרב-תרבותיות.

עם הפנים קדימה

אקו-הומניזם עכשיו כדי שיהיה מחר. זו תפיסה הוליסטית של קיימות, המשלבת אחריות לגורל הטבע והאנושות. זו אתיקה ופדגוגיה לזמן הזה, שמתוך הוקרת כבוד האדם והצדק החברתי, מערכות הטבע ומגוון המינים פועלת לקדם בצורה הדדית, מידתית וארוכת-טווח את שגשוג עולם הטבע ואת איכות החיים הנאותה לכלל בני האדם. זה שילוב של הנעים עם המועיל: איכות חיים לפרט, לקהילה ולסביבה.

אנו מאמינים שעל בסיס השקפת העולם האקו-הומניסטית והעיקרים שהוצגו לעיל יש לבנות תוכנית הוליסטית לחינוך רעיוני וערכי: **חינוך לשלום האדם והאדמה**, חינוך שיאפשר לדורות הבאים איכות חיים נאותה, חינוך

שבונה חוסן אישי וקהילתי, שמקדם נפש בריאה בגוף בריא, חברה בריאה בטבע בריא. אין הכוונה לשיעור נפרד כזה בתוכנית הלימודים, אלא לאתוס חינוכי שנוכח בכלל תוכני הלימוד ודרכי הלימוד והחינוך בגני הילדים ובבתי הספר.

לשם כך, אנו סבורים, טוב יהיה בהכשרות המורים ובהשתלמויות חדרי המורים להרחיב את הדעת, להתנסות ולהשתלם בתחומים ובתכנים הבאים:

- אדם וטבע בפרספקטיבה היסטורית ופילוסופית
- קיימות רב-תחומית: עם התמקדות בסביבה הטבעית, האזרחות הדמוקרטית, בצדק חברתי וברב-תרבותיות
- לימודי טבע והיחסים עם בעלי חיים במגוון דרכי הידיעה וההתנסות
- תרבות דיאלוגית, מיינדפולנס ומיני פרקטיקות מקדמות התבוננות ובריאות
- התנסויות באומנויות בדרכים אסתטיות ויצירתיות
- מגמות אקו-הומניסטיות עכשוויות כתנועת ההאטה, אקו-פמיניזם, אקולוגיה חברתית, אקולוגיה עמוקה, פשטות מרצון, חינוך מבוסס מקום וחינוך יער

כמחנכות ומחנכים פנינו אל הילד המבקש לשאת עיניים אל חלקת צמחי הבר הנשקפת בחלון, אל הילדה שמבקשת לצאת לטיול לילי ולהתוודע אל השמים המכוכבים, אל הילדים המבקשים לחוש חומר, למשש, להריח, לחוש בטיבם החומרי של הדברים השונים המצויים בעולמנו. לפרוץ את גבולות החוויה המתווכת במסכים השונים, אל הממשות החיה, אל מידות הילד: החרק הקטן, החמציצים, תלולית האדמה. כדברי המשורר ויליאם בלייק: "לראות עולם בגרגר של חול, ושמש בפרח בר, ולאסוף אינסוף בכף ידך". זו מידת הילד שהייתה נר לרגליו של המחנך ג'ון דיואי, נוכח הגודש הווירטואלי וממדיו האינסופיים המזומנים לילדים היום, שכה נחוצה בו יד אנושית מכוונת, ממננת, תומכת ומלווה.

ליצירת קשר ניתן לפנות למרכז למחקר ויישום קיימות בחינוך
טל': 03-690-2334 dafna.gan@smkb.ac.il